

UOT 37.01.

*Elgün Xanlar oğlu İsmayılov,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti*

ANLAYIŞA VERİLƏN TƏRİFLƏRİN ÖYRƏDİLMƏSİ

*Эльгюн Ханлар оглы Исмаилов,
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет*

ИЗУЧЕНИЕ ОПРЕДЕЛЕНИЙ ЗАДАННОМУ ПОНЯТИЮ

*Elgun Khanlar İsmayılov,
Azerbaijan State Pedagogical University*

TEACHING CONCEPT DEFINITIONS

Xülasə: Məqalə anlayışların tərifləri, verilmə üsullarının tədrisi metodikasına həsr olunub. Burada anlayışların tərfi, anlayışların verilmə üsulları geniş şərh olunmuşdur. Şübhəsiz ki, riyaziyyatın özəyi olan anlayışlar mövzusunda bu məqalə oxuyucularına böyük töhfələr verəcəkdir. Məqalədə tədqiqatçı həmçinin tərifin komponentlərini də araşdırmışdır. Tədqiqatçı riyazi anlayışların rolu və əhəmiyyətini göstərməklə həmçinin anlayışların təriflərinin daxil edilməsi metodikasına da nəzər salmışdır.

Açar sözlər: *anlayış, tərif, əlamət, məzmun, həcm, növ, əqli nəticə, bölgü*

Резюме: Статья посвящена определению и методике преподавания понятий. Здесь развернуто были описаны виды понятий, определения, методы получения понятий. Несомненно, эта статья на тему понятий, которая является ядром математики, будет полезна читателям. Автор в статье исследовал также компоненты понятия. Показав роль и значение определений математических понятий, он также рассмотрел методику введения понятий и определений.

Ключевые слова: *понятие, определение, особенность, содержание, объем, вид, умственный исход, разделение*

Summary: The content of the articles is devoted to the teaching methodology of teaching methods. Here are a broad description of the concepts of concepts and methods of understanding. Undoubtedly, this essay, which is the core of mathematics, will make a great contribution to its readers. In the article, the researcher also examined the components of the definition. The researcher has also considered the role and importance of mathematical concepts as well as the methodology for incorporating definitions into definitions.

Key Words: *understanding, praise, sign, content, volume, species, mental outcome, division*

Ətraf aləmin inikası insan şüurunda hissiyyatdan başlanır, qavrayış və təsəvvürlərdən anlayışlara gedir. Elmin əsas kateqoriyalarından biri anlayışdır, çünki heç bir elm sahəsini anlayışsız təsəvvür etmək mümkün olmaz. Beləliklə anlayışa aşağıdakılar kimi təriflər verə bilərik: bu və ya digər sinif əşyaların mahiyyətini ifadə edən fikir və ya fikirlər sisteminə anlayış deyilir. Müəyyən sinif əşyalar və ya hadisələrin mühüm əlamətlər üzrə ayrılmasının nəticəsi kimi özünü göstərən fikrə anlayış deyilir. Mü-

hüm əlamətlər elə əlamətlərə deyilir ki, ayrılıqda götürüldükdə zəruri, birlikdə götürüldükdə isə kafi olsun və onların köməyi ilə cismi digərlərdən fərqləndirmək mümkündür. Beləliklə deyə bilərik ki, verilmiş sinif obyektlərinin mühüm əlamətləri haqqında mühakimələr çoxluğu anlayışdır.

İndi isə anlayışların ən çox istifadə olunan tərifləri üzərində dayanaq.

1) Yaxın cins və növ əlaməti ilə fərqlənən təriflər. Verilmiş anlayış üçün əvvəlcə cins anla-

yışı göstərilir, sonra cins anlayışının həcmindən verilmiş anlayışın məzmununu ayırmağa imkan verən fərqləndirici əlamətləri göstərilir.

Heç də bütün aşkar tərifləri yaxın cins və fərqləndirici növ əlamətlərin göstərilməsi ilə verilən təriflərə aid etmək olmaz. Riyaziyyatda ən geniş yayılmış tərif növüdür və üç komponentdən ibarətdir, bunlar aşağıdakılardır:

1. Tərfi verilən (təyin olunan) anlayışın (terminin);
2. ən yaxın cins anlayışının göstərilməsi;
3. növ fərqlərinin təsviri.

Məktəb riyaziyyat kursunda bu göstərdiyimiz tərif forması ilə yanaşı başqa təriflərdən istifadə olunur və bunların bir çoxunu cins və növ fərqi formasına gətirmək olar.

2) Təsviri (və ya genetik), konstruktiv təriflər. Anlayışın əmələ gəlməsi üsulunun göstərdiyi təriflərə genetik təriflər deyilir. Birinci (bazis) bəndə anlayışın bazis mövzuları daxil edilir. Sonra tərif verilən anlayışın bütün digər mövzularının alınması üsulları induktiv bəndlərdə təsvir olunur. Bazis və induktiv bəndlər induktiv tərifin xətti bəndləri adlanır.

3) İnduktiv tərif. Bu tərif genetik tərifin xüsusi halı olub bir neçə bənddən ibarətdir. Bu tərifdən məktəb riyaziyyatında az istifadə olunur lakin riyaziyyat təlimində onun tətbiqi tədricən genişləndiriləcək.

4) şərtləndirmə ilə verilən təriflər anlayışı simvolik dildə ifadə edir.

5) aksiomatik təriflər. Heç bir əlavə təsvir olmadan bir neçə aksiom vasitəsilə anlayışı müəyyən edən təriflər verilir.

Təriflərin elmdə olduğu kimi məktəb fənlərinin tədrisində rolu böyükdür.

İndi isə anlayışların və tərəflərin daxil edilməsi metodikasına baxaq. Tərifin növlərini və qaydalarını öyrənmək üçün yeni anlayışlar və təriflər daxil edilməsi metodikası mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu metodikalardan aşağıdakıları qeyd etmək olar:

1 . Konkret-induktiv metod.

Bu metodun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, şagirdlərdə öyrənilən tərif və anlayışla əlaqə yaradılır, şagirdlərə misallar göstərilir. Bunun nəticəsində şagirdlərdə ilkin təsəvvürlər yaranır. Beləliklə, anlayışın digər elmlərin tələbindən, mücərrədləşmə, xüsusi xassələrdən ayrılma və

ümumi nəticənin çıxarılmasından meydana gəlməsini demək olar.

Anlayışı konkret-induktiv metodla daxil etdikdə şagirdlər misallarla işləyərək özləri yeni anlayışa gəlirlər. Bu zaman anlayışın mahiyyəti, digər elmlərlə əlaqəsi, yaranması və inkişaf tarixi ilə şagirdləri yaxından tanış etmək lazımdır. Bütün bunları yerinə yetirdikdən sonra anlayışın tərfi haqqında sual meydana çıxır və şagirdlər müstəqil olaraq onu ifadə edə bilirlər.

2 . Mücərrəd-induktiv üsul.

Bu üsulla anlayış onun tərfi ilə daxil edilir. Yəni şagirdlər anlayışın hazırlanmasında iştirak etmirlər. Bu metoddan yeni anlayışın əvvəl öyrənilmiş materiallarla sıx əlaqəli olduqda və nominal təriflər daxil edildikdə istifadə olunur. Əvvəlcə müəllim əyani vasitələr, misallarla anlayışın məzmununu izah etməyə çalışmalı, onunla bağlı məsələləri nəzərdən keçirməlidir. Əvvəlki mövzularla analogiyanı qeyd etməli və fərqli cəhətləri qeyd etməlidir.

Konkret-induktiv metodun üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, o, daha anlaşılan və başa düşüləndir, geniş tətbiq imkanları vardır və onun nəticələri aşkardır. Çatışmayan cəhəti ondur ki, tədris vaxtını çox aparır, anlayışın daxil edilməsinin başlanğıc hissəsinin uzunluğu şərhin dəqiqliyinə və onun məntiqi ardıcılığına imkan vermir.

Mücərrəd-deduktiv üsulun üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, yeni anlayışın daxil edilməsində dəqiqlik, məntiqi ardıcılıq var, tədris vaxtını az aparır, çatışmayan cəhəti odur ki, əyaniliyi və başa düşülməsi azdır.

Anlayışın tətbiqi materialın daha dərindən başa düşülməsinə imkan yaradır. Əgər şagirdin anlayışı yaxşı mənimsəməsini istəyiriksə onda onları tədricən daxil etmək, misallar göstərmək lazımdır.

Təlim prosesində ilk anlayışlar xüsusi ilə qeyd olunmalıdır. İlk anlayışların məzmununu aksiomlar vasitəsi ilə açılır. Məktəbdə anlayışların məzmununun açılması mərhələlər üzrə aparılır. Aşağı siniflərdə şagirdlərin təfəkkürü kifayət qədər inkişaf etmədiyindən ilk anlayışlar onların əyani obrazları ilə verilir. Sonralar şagirdlərin təfəkkürü inkişaf etdikcə anlayışların daxil edilməsi vasitəsi aksiomlar kimi işlədilir. Anlayışın formalaşması mürəkkəb psixoloji prosesdir. Be-

ləliklə, biz anlayışın verilmə üsulları və tərifləri ilə tanış olduq.

Mövzunun elmi yeniliyi: Riyaziyyat təlimində riyazi anlayışlar şagirdlərin həm təlim, həm də tərbiyəsində müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Aktuallığı: Məktəbdə istifadə olunan riyazi anlayışlar şagirdlərin məntiqi təfəkkürünü və yaradıcı fəaliyyətinin inkişafına kömək edir.

Praktik əhəmiyyəti: Təlimdə istifadə olunan riyazi anlayışlar müxtəlif anlayışların, praktik öyrənilməsinə şərait yaradır.

Ədəbiyyat:

1. A.S Adıgözəlov. Məktəbdə riyaziyyat təliminin nəzəri əsasları. Bakı, 2018.
2. A.S Adıgözəlov. Orta məktəbdə riyaziyyatın tədrisi metodikası. Bakı, 2009.
3. B.Ö. Tahirov, F.M. Namazov, S.N. Əfəndi, E.A. Qasımov, Q.Z. Abdullayeva. Riyaziyyatın tədrisi üsulları. Bakı, 2007.
4. R.İ. Muradov, B.Ö. Tahirov, F.M. Namazov, S.N. Əfəndi, E.A. Qasımov, Q.Z. Abdullayeva Məktəb riyaziyyat kursunun elmi əsasları. Bakı, 2007.

E-mail: elgun7451@gmail.com

Rəyçi: *ped.ü.elm.dok., prof. A.S. Adıgözəlov*

Redaksiyaya daxil olub: 11.12.2018